

Prof. Dr. Frashër DEMAJ

QËNDRIMI I FUQIVE TË MËDHA NDAJ KRYENGRITJES SË VITIT 1910

Ndarja e Fuqive të Mëdha në dy tabore politiko-diplomatike e ushtarake ndikoi drejtpërdrejt në krijimin e rrethanave të reja ndërkombëtare. Në këtë kuadër edhe situata në Ballkan dhe zhvillimet brenda Perandorisë Osmane ishin bërë një çështje që preokuponte diplomacinë e Fuqive të Mëdha të cilat pretendonin të përfitojnë nga rrethanat e krijuara. Formimi i Paktit Trepalësh më 20 maj 1882¹ dhe Antantës më 31 gusht 1907² ndikuan edhe më shumë në thellimin e ndarjes jo vetëm të interesave politike e strategjike, por edhe në rreshtimin e shteteve të vogla dhe të pa fuqishme përkrah tyre, duke krijuar kështu situata konfliktesh e përplasje diplomatike.

Lëvizjet kryengritëse të popujve dhe mospajtimet e shteteve dhe popujve ballkanik ishin preokupim i veçantë i diplomacisë ndërkombëtare meqë kryengritjet dhe luftërat me përmasa ballkanike domosdo do ta implikonin në forma dhe

1 Norman Rich, *Diplomacia e Fuqive të Mëdha 1814-1914*, Tiranë 2006, f. 232.

2 Po aty, f. 406.

nivele të ndryshme edhe grupin e shteteve që përbënin Fuqitë e Mëdha. Në këto rrethana konkrete ekzistonin disa faktorë të rëndësishëm që përcaktonin rrjedhat e ngjarjeve dhe fatin e shqiptarëve. Ndër faktorët kryesorë ishin: faktori brenda shqiptar, rrethanat e brendshme në Perandorinë Osmane, rrethanat ballkanike dhe rrethanat ndërkombëtare. Tek shqiptarët ekzistonin tri lloj prirjesh politike, përkatësisht tre fraksione: fraksioni prosulltanist që përbëhej nga shqiptarë turkomanë të cilët për shkak të interesave të tyre të ngushta nuk dëshironin ta ndanin fatin e shqiptarëve me atë të Perandorisë Osmane. Fraksioni i dytë ishin politikanët e moderuar të cilët e konceptonin autonominë e Shqipërisë si fazë kaluese drejt pavarësisë dhe fraksioni i tretë politik ishin më radikal në kërkesat e tyre. Ky grup ndonëse nuk ishte shumë i madh, megjithatë përjashtonte bashkëjetesën me Perandorinë Osmane dhe as autonominë nuk e shihte si zgjidhje. Qëllimi përfundimtar i këtij grupi ishte pavarësia e plotë e shtetit shqiptar.

Rrethanat e brendshme, premtimet boshe të xhonturqve, mosgatishmëria për të njohur të drejtat kombëtare të shqiptarëve dhe politika destruktive e Stambollit e disfavorizonte zgjidhjen e çështjes kombëtare dhe formimin e shtetit shqiptar.

Rrethanat ballkanike dhe pretendimet serbe, greke, malazeze dhe bullgare ishin kërcënim permanent dhe rrezik real që cenonte interesat e popullit shqiptar, meqë monarkitë ballkanike kishin hartuar plane prej kohësh për ta ndarë në mes veti “trashëgiminë osmane” në Ballkan.

Nga ana tjetër interesat e Fuqive të Mëdha nuk e kishin në fokusin e prioriteteve çështjen shqiptare. Madje këta të fundit duke mos qenë forcë politike, diplomatike, ekonomike e ushtarake nuk arrinin që ta impononin për zgjidhje të drejtë çështjen e tyre dhe formimin e shtetit të pavarur në kufijtë etnik, sidomos në kushte dhe rrethana të tensioneve të mëdha ballkanike.

Kështu, në dekadën e parë të shekullit XX situata në Ballkan u bë edhe më e paqëndrueshme për shkak të aktiviteteve politike dhe ushtarake me pretendime pushtuese të Serbisë, Malit të Zi dhe Greqisë. Nga ana tjetër edhe shqiptarët ishin të pakënaqur me pozitën e tyre dhe kërkonin të drejtat e veta njerëzore e kombëtare. Për këtë arsye ata kishin filluar të organizonin lëvizje kryengritëse. Në fillim këto lëvizje antiosmane ishin lokale, por me kalimin e kohës ato morën përmasa duke arritur kështu deri të kryengritja e vitit 1910 e cila konsiderohet si lëvizje që i parapriu kryengritjes së përgjithshme shqiptare të vitit 1912.

Vendimi për të filluar kryengritjen që njihet si Kryengritja e vitit 1910 në Kosovë u mor në dhjetor të vitit 1909 në një mbledhje e cila u mbajt në rrethinat e Shkupit. Aty morën pjesë udhëheqësit më të shquar të Lëvizjes Kombëtare nga Vilajeti i Kosovës si: Isa Boletini, Idriz Seferi, Sylejman Batusha, Shaban Kopriva, Hasan Ferri, Hasan Hysen Budakova, Ramadan Zaskoci etj³. Kundërshtimin ndaj autoriteteve osmane e kishte nxitur edhe më shumë dhuna që kishte ushtruar Xhavit Pasha, një gjeneral i ushtrisë osmane që shquhej për ashpërsi e dhunë të pakursyer ndaj atyre që shfaqnin mospajtim me politiken e Stambollit. Kundër metodave të Xhavit pashës kishte reaguar Hasan Prishtina i cili e akuzonte gjeneralin osman për nxitjen e dhunës në mes shqiptarëve dhe autoriteteve osmane si dhe për mosrespektimin e kanunit të shqiptarëve në nahijet e Gjakovës dhe të Pejës⁴, ku si rezultat i veprimit kundër sistemit ligjor tradicional të shqiptarëve dhe të drejtave të tyre, acarimi shqiptaro-osman kishte tejkaluar përmasat duke arritur kulmin. Në vazhdimësinë e denoncimeve të dhunës kundër shqiptarëve, Hasan Prishtina më 3 prill 1910 në Stamboll kishte mbajtur

3 Arkivi i Institutit të Historisë në Tiranë, më tej AIHT, Vj. 20-19-1100, raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku, N 121, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë

4 Kujtim Nuro, Nezir Bato, *Hasan Prishtina*, Dokumente, Tiranë 1982, f. 23.

një fjalim të gjatë para deputetëve të Parlamentit dhe në fund kishte kërkuar një komision hetimor i cili do të hetonte dhunën dhe terrorizimin që Xhavit pasha kishte bërë ndaj shqiptarëve në emër të zbatimit të reformave⁵. Përndryshe theksonte Hasan Prishtina “vendi (Perandoria Osmane F. D) po rrokulliset me shpejtësi të rrufeshme në vorbullën e fatkeqësisë”⁶.

Veprimet e para kryengritëse kundër osmanëve nisën në mars në Gjakovë, por qendra e tyre u bë në fillim Juniku, e pastaj kryengritja u zgjerua edhe në zona tjera të Kosovës.

Në fund të muajit mars 1910 grupe të armatosura fshatarësh e malësorësh marshuan në drejtim të Prishtinës për të protestuar kundër caktimit arbitrar të taksave të cilat po e bënë të papërballueshme pozitën e tyre edhe ashtu të rënduar. Repartet e garnizonit të Prishtinës më 5 prill u ndeshën me kryengritësit në Babin Most. Kryengritësit i detyruan forcat qeveritare të tërhiqeshin në Prishtinë me humbje të ndjeshme në njerëz dhe në armatime, madje ata zunë rob edhe disa oficer të ushtrisë osmane⁷. Kjo fitore i vuri në një gjendje të vështirë trupat qeveritare që mbronin Prishtinën. Pas fitoreve të para të forcave kryengritëse, gjendja në Vilajetin e Kosovës u bë e vështirë për autoritetet xhonturke, por edhe për shqiptarët për shkak të rrezikut të hakmarrjes ndaj popullsisë civile.

Zjarri i kryengritjes e përfshiu gjithë Rrafshin e Dukagjinit, sidomos pas atentatit ndaj Mytesarifit të Pejës më 31 mars 1910. Atentati ndaj tij u bë në çastin kur ai i shoqëruar nga majori Rushit Beu komandant i regjimentit të ushtrisë osmane, doli nga shtëpia e Asllan bej Begollit. Mytesarifit u plagos në këmbë, kurse komandanti vdiq në vend⁸. Në të njëjtën kohë

5 Po aty, f. 34.

6 Po aty, f. 42.

7 Arkivi i Kosovës, më tej AK, Fondi DASSIP, K, 12, telegram srpskog kraljevskog konzulla iz Prishtine, 21 (25) 03 (1910), MID Beograd.

8 Arkivi Qëndror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë, më tej AQSH i RSH,

kryengritësit e rrethinave të Prizrenit i detyruan repartet ushtarake osmane të mbylleshin në qytet, ndërsa pjesën tjetër të tërhiqej në drejtim të Fushë-Kosovës. Në rrethanat kur kryengritja në Vilajetin e Kosovës, në Sanxhakun e Dibrës si dhe në disa pjesë të Vilajetit të Shkodrës po merrte përmasa dhe mund të shndërrohej në kryengritje të përgjithshme qeveria osmane ndërmori hapa për parandalimin dhe shpartallimin e kryengritjes. E shqetësuar nga këto ngjarje, qeveria xhonturke, në mbledhjen që mbajti më 7 prill, vendosi që të merreshin masa të rrepta ushtarake kundër kryengritësve.⁹

Më 8 prill 1910 sulltan Mehmet Reshati V me dekret e shpalli gjendjen e jashtëzakonshme me arsyetimin se duhej kthyer rendin dhe qetësinë¹⁰. Ai urdhëronte ndëshkimin e “rebelëve” shpërndarjen sa më shpejt e forcave kryengritëse, çarmatosjen e tyre, arrestimin dhe nxjerrjen para gjykatës ushtarake, zbatimin e shërbimit të detyrueshëm ushtarak, mbledhjen me forcë e taksave, etj. Porta e Lartë urdhëroi Ministrinë e Luftës që të përgatiste sa më shpejt ekspeditën ndëshkimore, në krye të së cilës do të vihej gjenerali Shefqet Turgut pasha, njeriu që konsiderohej ndër më të zotët në ushtrinë osmane¹¹. Pra, qeveria në vend se të trajtonte kërkesat e shqiptarëve, zgjodhi t’i ndëshkoi ata. Ky veprim politik e ushtarak i përplasjes së shqiptarëve me osmanët i favorizonte shtetet ballkanike.

Për t’i përballuar ekspeditës ushtarake osmane, shqiptarët organizuan tubime të ndryshme në të cilat kërkohej mobilizimi i kryengritësve për t’u mbrojtur.

f. 65, D.121, f.3. Letër e Lazër Mjedës nga Prizreni drejtuar një miku të tij më 3 prill 1910.

9 *Historia e Popullit Shqiptar* ...II, f. 427

10 AK, Fondi DASSIP, K.12, Fasiklla II, F.IV-82 telegram srpskog kraljevskog konzulla iz Skoplja, br. 818, 9 (22) 04 1910, MID Beograd.

11 *Historia e popullit Shqiptar II Rilindja Kombëtare vitet 30 të shek. XIX-1912*,

Tiranë, 2002, f. 427.

Me të filluar kryengritja, grupi i deputetëve shqiptarë në parlamentin osman në mbledhjen që iu kushtua kryengritjes shqiptare në gjysmën e prillit 1910 e kundërshtuan dërgimin e ekspeditës ushtarake. Kjo kërkesë e tyre u kundërshtuan ashpër nga deputetët xhonturq¹². Deputetët shqiptarë kërkuan shpjegime nga siç thuhej shkëlqesia e tij rreth lajmeve mbi ngjarjet në Shqipëri, mbi ekspeditën ushtarake dhe masat që po përgatitë qeveria. Kërkesa u bë nga Hasan Prishtina deputet i Prishtinës, Saidi deputet i Shkupit, Hysen Fuadi dhe Shabani deputetë të Prishtinës. Nexhip Draga deputet i Shkupit, Hasan Muhidini deputet i Sjenicës, Shahin Tekiu deputet i Korçës, Myfidi deputet i Gjirokastrës, Hamdiu deputet i Prevezës, Ismail Qemali e Azizi deputetë të Beratit dhe Ahmed Hamdiu deputet i Pejës¹³.

Deputetët shqiptarë bënë edhe një deklaratë të cilën e bëri publike Nexhip Draga, më 10 prill dhe në emër të grupit të deputetëve shqiptarë e quajti të padrejtë dhe e dënoi vendimin e qeverisë për shpalljen e gjendjes së jashtëzakonshme në Vilajetin e Kosovës. Nga ana tjetër Ismail Qemali, Myfit Libohova dhe deputetë të tjerë shqiptarë sollën prova që dëshmonin për administrimin e keq të vendit¹⁴, nga ana e nëpunësve të pazot dhe të korruptuar të administratës osmane. Ky keqadministrim e kishte bërë të padurueshme situatën dhe ua kishte vështirësuar shumë jetën shqiptarëve të zakonshëm.

Duke iu përgjigjur deklaratave të deputetëve shqiptarë në parlament, kryeministri turk u përpoq t'i ligjësonte masat

12 Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908-1910*, I, Prishtinë, 2004, f. 328.

13 AIHT, A-IV-34, Dosja pn me titull "Kronika e ndodhive në Shqipëri 1908-1912 sipas procesverbaleve të Parlamentit Otoman botuar në fletoren zyrtare "Takvim Vakaji".

14 AIHT, A-IV-34, Dosja pn me titull "Kronika e ndodhive në Shqipëri 1908-1912 sipas procesverbaleve të Parlamentit Otoman botuar në fletoren zyrtare "Takvim Vakaji".

ushtarake të qeverisë në Kosovë me pozitën e veçantë strategjike të kësaj treve dhe të mbulonte shkaqet e vërteta të lëvizjes kryengritëse në Shqipëri.

Orvatjet e deputetëve shqiptarë për të penguar dërgimin e ekspeditës ushtarake në Kosovë nuk dhanë fryt. Edhe propozimet e tyre për të dërguar në Shqipëri një komision parlamentar për hetimin e gjendjes në terren dhe në mënyrë të veçantë të shkaqeve të kryengritjes u hodhën poshtë¹⁵. Sidoqoftë, reagimi i deputetëve shqiptarë në Parlamentin Osman duhet parë nga dy këndvështrime: e para si guxim i pashembullt me rastin e reagimit në Parlament dhe e dyta si kurajë dhe angazhim i drejtpërdrejtë i elitës politike dhe intelektuale shqiptare në mbrojtjen e interesave të popullit të tyre pavarësisht privilegjeve që ua mundësonte të qenit deputet në Parlamentin Osman. Pretendimet e shqiptarëve fillimisht shiheshin si kërkesa me karakter ekonomik e social, por në esencë prapa tyre qëndronin kërkesa politike e kombëtare që kishin për qëllim mvetësimin e shqiptarëve dhe krijimin e shtetit autonom e pastaj të pavarur.

Situatën e krijuar në raportet shqiptaro-osmane u përpoq t'ua bënte të qartë Ismail Qemali edhe diplomatëve të huaj në Stamboll. Duke i përcjellë ambasadorit austro-hungarez, Pallaviçinit, kërkesën që deputetët shqiptarë parashtruan në parlamentin osman, ai theksoi se shqiptarët kërkonin zbatimin e reformave. Kundërshtimi i tyre, theksonte ai, do të çonte në thellimin e mëtejshëm të kryengritjes popullore. Ismail Qemali i bënte të ditur përfaqësuesit të Vjenës në Stamboll, se me kërkesat e tyre shqiptarët synonin të siguronin “një ndërtesë më vete”, çka nënkuptonte autonominë e Shqipërisë¹⁶. Ismail Qemali dhe deputetët tjerë atdhetarë u munduan të vejnë kontakte edhe me përfaqësues tjerë diplomatik, sidomos me ambasadorin britanik në Stamboll. Ata kishin për synim të afroheshin edhe me

15 *Historia e Popullit Shqiptar* ...II, f. 429.

16 Po aty.

diplomatë tjerë të akredituar në terren në mënyrë që gradualisht të fitonin përkrahjen e tyre për një kryengritje të përgjithshme. Mirëpo, qeveritë e Fuqive të Mëdha, posaçërisht Qeveria britanike mendonte se përkrahja e kryengritësve shqiptarë dhe të drejtave të tyre kombëtare do t'i nxiste edhe popujt tjerë jo vetëm në Evropë siç ishin maqedono-bullgarët por edhe në vendet tjera sidomos popujt arab që ende mbaheshin nën sundimin e Perandorisë Osmane.

Në këto rrethana në kulm të acarimit të skajshëm të marrëdhënieve shqiptaro-osmane, 16 prill 1910 Shefqet Turgut Pasha në krye të një ushtrie prej 16 mijë forcash arriti në kryeqendrën e Vilajetit të Kosovës, në Shkup. Ai fillimisht u mundua të fuste përçarjen në mesin e prijësve të kryengritjes shqiptare duke u munduar t'i përçante mbi baza fetare, madje për këtë qëllim nuk u kursyen as paratë dhe forma tjera joshëse përfshirë këtu edhe poste në administratën osmane për ata shqiptarë që do të pranonin të bashkëpunonin me autoritetet osmane. Qeveria osmane i quante banda dhe banditë kryengritësit shqiptarë.

Para se të fillonte operacionin ushtarak, Shefqet Turgut pasha iu drejtua popullsisë së Kosovës me një shpallje në të cilën në mes tjerash thuhej: "... shqiptarët kishin meritë të madhe "të nderit të konstitucionit". Mua thoshte ai më kanë dhënë shkak për të ardhur disa intrigantë e rebelë dhe ushtria nuk kishte ardhur këtu për të derdhur gjak por për të dënuar ata "intrigantë" që sillnin "turbullime e trazime"¹⁷. Ai deklaronte gjithashtu se qeveria dëshironte t'i siguronte popullit shqiptar të mirat e rendit kushtetues dhe kërkoi nga kryengritësit të dorëzoheshin.

Kjo thirrje e gjeneralit turk mbeti një zë i shterur sepse shqiptarët kryengritës nuk do të dorëzoheshin sepse ata tashmë e kishin të qartë se nuk mund t'i realizonin të drejtat e tyre

17 Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare...* f. 335.

kombëtare nëse nuk vetorganizoheshin. Gjithashtu nuk ishte hera e parë që qeveria osmane iu kishte premtuar shqiptarëve dhe më pas i kishte tradhtuar duke mos respektuar marrëveshjet në mes tyre.

Prijësit e kryengritjes në ndërkohë hartuan strategjinë e veprimit kundër forcave osmane. Sipas kësaj strategjie veprimet e tyre do zhvilloheshin në tri drejtime. Luftëtarët e Shalës, të Llapit e të Drenicës, nën komandën e Isa Boletinit, u përqendruan në Grykën e Carralevës dhe vunë nën kontroll vijën Ferizaj-Shtime-Prizren. Hasan Hysen Budakova me forcat e tij u përqendrua në rajonin malor në perëndim të Ferizajt deri në anën jugore të Carralevës. Grupimi i tretë, i kryengritësve, nën komandën e Idriz Seferit, mori përsipër të mbronte Grykën e Kaçanikut dhe rrugën Tetovë-Shkup për të mos lejuar depërtimin e ushtrisë osmane, që vinte nga qendra e Vilajetit në drejtim të pjesës së brendshme të Kosovës¹⁸.

Luftime më të ashpra u zhvilluan në anën perëndimore të zonës kryengritëse. Forcat osmane të përqendruara këtu, më 21 prill, pas luftimesh të rrepta, arritën t'i afroheshin Shtimes që mbrohej nga kryengritësit. Luftimet në Shtime ndikuan në intensifikimin e veprimeve të kryengritësve të kazasë së Gjilanit, të Preshevës, të Kumanovës, të Shkupit dhe të Kaçanikut¹⁹. Më 24 prill 3.000 kryengritës, nën udhëheqjen e Idriz Seferit, shtinë në dorë Grykën e Kaçanikut dhe i dolën prapa shpine ushtrisë turke, duke e vënë atë në një pozitë kritike²⁰.

Më 30 prill 1910 ushtria osmane, e komanduar nga Shefqet Turgut pasha dhe e përbërë në fillim nga 9000-10 000 veta, filloi sulmin kundër 3000-4 000 kryengritësve shqiptarë në Shkallën e Kaçanikut të udhëhequr nga Idriz Seferi. Para sulmit

18 *Historia e Popullit Shqiptar ...* II, f. 430.

19 Sadulla Brestovci, *Idriz Seferi kreshniku i Karadakut*, "Rilindja" Prishtinë me dt. 21.1.1970, f. 13.

20 Po aty.

të përgjithshëm ushtria osmane goditi me artileri fshatrat përreth. Pas dy ditë luftimesh divizioni osman arriti ta shpartallonte qëndresën e kryengritësve shqiptarë²¹.

Në betejën e Kaçanikut ushtria osmane pësoi humbje të mëdha. Shefqet Turgut pasha humbi në Kaçanik më shumë se një të katërtën e forcave, që kishte nën komandën e tij. Por, edhe kryengritësit shqiptarë patën humbje të konsiderueshme me rreth 500 luftëtarë të vvarë dhe të plagosur²². Pas kësaj ushtria filloi të hakmerrej mbi popullsinë e pambrojtur civile, duke djegur dhe plaçkitur fshatra të tëra. Kjo situatë me tendencë të përshkallëzimit të mëtejme dhe destabilizimit të kësaj zone të Ballkanit shqetësoi edhe Fuqitë e Mëdha të cilat i mermin informacionet nga gazetarët e tyre të cilët i kishin dërguar në zonat e kryengritjes. Ndër ta më aktivët u treguan austro-hungarezët dhe rusët të cilët kishin interesa të drejtpërdrejta, por nuk mbeteshin prapa as italianët dhe britanikët të cilët përcillnin çdo ndryshim të ekuilibrit të forcave në terren. Diplomacia britanike edhe më tej vështrohte me interesim të theksuar zhvillimin e ngjarjeve. Londra gjithnjë druante nga forcimi i pozicioneve ruse në rajonin e Ballkanit dhe ishte e gatshme ta shtonte prezencën e saj politiko-diplomatike në rajon po që se do të viheshin në pikëpyetje interesat e saj, prandaj asnjëherë nuk mund të mos shfaqte interesim për çdo ndryshim qoftë edhe me përmasa të vogla. Qeveria e Vjenës ishte e interesuar që kryengritja shqiptare të merrte përmasa edhe më të mëdha sepse ajo do të shfrytëzonte me mjeshtri këtë situatë për të fituar simpatinë e shqiptarëve, veçanërisht të katolikëve. Edhe italianët e shihnin si rivale të drejtpërdrejtë Austro-Hungarinë e cila në rast se afrohej shumë me shqiptarët, i prishte planet Romës e cila shihte shumë interesa përtej Adriatikut. Gjermania dhe Franca

21 *Historia e Popullit Shqiptar* ...II, f. 431.

22 AIHT, Vj. 20-1-1-78 raporti i konsullit austro-hungarez nga Selaniku, N 93, më dt. 2 maj 1910 dërguar ambasadorit të mbretërisë dualiste në Stamboll.

shfaqeshin më “indiferente” ndaj përplasjes së shqiptarëve me Perandorinë Osmane. Kurse Rusia priste dobësimin e të dy palëve për të shfrytëzuar pastaj momentin me të rëndësishëm bashkë me aleatët e saj Ballkanin sidomos me Serbinë dhe Malin e Zi.

Për shkak të ashpërsisë dhe veprimeve çnjerëzore të ushtrisë osmane ndaj popullsisë shqiptare diplomatët e huaj kërkuan nga Stambolli që ta shkarkonte nga posti valiun e Kosovës Mas'har beun. Diplomatat e akuzonin valiun se po i shtrembëronte faktet para qeverisë së tij në mënyrë që t'i arsyetonte masat e egra të ndërmarra jo vetëm ndaj kryengritësve por edhe ndaj popullsisë civile. Në këtë kuadër edhe nën konsulli anglez në Shkup Horingh mori nismën për shkarkimin e këtij qeveritari osman²³. Nismën e nënkonsullit anglez e mbështetën edhe kolegët e tij italian e francez në Shkup. Kurse konsulli rus Popov i akredituar në Shkup nuk iu bashkua kësaj nisme duke u shprehur se nuk ishte ky ndonjë veprim tepër i ashpër ndaj shqiptarëve²⁴. Raportet që i kishin shkuar qeverisë së Londrës nga diplomatët e saj e kishin detyruar atë të reagojë. Qeveria britanike kërkonte nga Porta e Lartë me këmbëngulje që të shmangte masat e dhunës ndaj shqiptarëve. Në rekomandimin që qeveria britanike i dërgonte konsullatës së vet në Shkup në mes tjerash thuhej se “duhet të ndërhyhet që të mos derdhej gjaku i njerëzve dhe të arrihet pajtimi midis shqiptarëve dhe qeverisë osmane”. Qeveria e Londrës përmes konsullatës e akuzonte valiun e Kosovës dhe e bënte fajtor edhe për vrasjen e grave dhe të fëmijëve në Binçë²⁵. Nënkonsulli Horingh kërkoi

23 AIHT, Vj. 20-5-526 raporti i konsullit austro-hungarez nga Shkupi, më dt. 2 maj 1910 dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë ku informonte për qëndrimin e konsullatës britanike në Shkup.

24 Po aty.

25 AK, Fondi DASSIP, K.12, izveshtaj srpskog kralevslog konzulla iz Skoplja,, (22) 04 1910, MID Beograd.

nga valiu të shkonte personalisht në zonat ku ishin vrarë e masakruar shqiptarë nga popullsia civile dhe t'i shihte me sytë e tij edhe shtëpitë e djegura të fshatarëve. Mirëpo, valiu i Kosovës e konsideronte të rrezikshme daljen e tij dhe thoshte se nuk mund ta përfillte kërkesën e diplomatit britanik sepse ajo ishte një ide shumë e rrezikshme. Idenë e nënkonsullit britanik e kishin mbështetur edhe kolegët e tij austro-hungarez dhe italian²⁶. Edhe qeveria gjermane përmes diplomatit Mareshall në takimin që pati me kryeministrin Haki Pasha e akuzoi këtë të fundit se qëndrimet e fundit dhe ashpërsia ndaj shqiptarëve s'ishin gjë tjetër pos realizim i politikës ruse²⁷. Gjermania ishte e mendimit se angazhimi i një numri kaq të madh ushtarësh të Perandorisë Osmane në luftë me shqiptarët përbënte rrezik për stabilitetin e saj nga një palë e tretë²⁸. Ky rast është ndër të rrallët kur diplomatët e Fuqive të Mëdha përveç Rusisë kishin qëndrime të harmonizuara dhe ishin vënë në anën e shqiptarëve duke i konsideruar si çnjerëzore masat e ndërmarra nga Porta e Lartë. Por, qëndrimi i tyre "pro shqiptar" mbaronte me kaq sepse Fuqitë që kritikonin Perandorinë Osmane nuk i përkrahnin kryengritjen shqiptare si formë për të realizuar pretendimet e tyre kombëtare. Diplomacia britanike përveç raporteve "miqësore" me qeverinë osmane nuk i përkrahte kryengritjet shqiptare për shkak të siç thuhej "ruajtjes së paqes në rajon". Londra deklaroi formalisht se nuk e pranonte arritjen e qëllimeve politike nëpërmjet luftërave dhe destabilizimit sepse konfliktet sado që mund të ishin lokale, ato shumë shpejt mund të merrnin

26 AK, Fondi DASSIP, K,12, izveshtaj srpskog kraljevskog konzulla iz Skoplja,, (22) 05 1910, MID Beograd.

27 AIHT, Vj. 20-14-1485 raporti i ambasadorit austro-hungarez nga Berlini, nr. 2149 më dt.5 maj 1910 dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë.

28 AIHT, Vj. 20-14-1485 raporti i ambasadorit austro-hungarez nga Berlini, nr. 2149 më dt.5 maj 1910 dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme në Vjenë.

përmasa sidomos në Ballkanin a trazuar me plot armiqësi në mes popujve.

Në fillim të muajit maj forcat osmane kaluan në mësymje në drejtimin Ferizaj-Carralevë. Këtu u ndeshën me forcat kryengritëse, të komanduara nga Isa Boletini. Për dy ditë dhe dy net rresht u zhvilluan atje luftime të ashpra. Forcat ushtarake osmane të Ferizajt u bllokuan midis Shtimes e Carralevës dhe u detyruan të kthehen mbrapsht²⁹. Pas këtij përshkallëzimi të mëtejshëm të situatës përfaqësuesit e diplomacisë austro-hungareze, gjermane, italiane dhe britanike ranë dakord që të insistonin tek Porta e Lartë që të mos e përkeqësonte gjendjen në Shqipëri³⁰, sepse kjo nuk do t'i shkonte në favorin e saj.

Sukseset e kryengritësve e detyruan ministrin e Luftës, Mahmut Shefqet pashën, që të vihej vetë në krye të fushatës ushtarake në Shqipëri.

Pas pushtimit të Grykës së Kaçanikut, Mahmut Shefqet pasha, duke u vënë në krye të operacioneve, urdhëroi të marshohej në drejtimin Shtime-Carralevë. Ai gjithashtu me rekomandimin e Qeverisë së Beogradit, angazhoi në shërbim të tij edhe disa serb lokal si: Stojan Dajiç, Aleksandër Vuliç, Antonije Nikshiç, Marko Sinadinoviç etj., të cilët i kishte ngarkuar qeveria serbe të viheshin në shërbim të osmanëve për të shkatërruar forcat kryengritëse shqiptare.

Përballë ushtrisë osmane për ta mbrojtur Grykën e Carralevës ishin mobilizuar tre mijë kryengritës, që treguan guxim dhe aftësi luftarake. Por pozita e tyre u vështirësua kur u dolën pas shpine forca osmane të prira nga udhërrëfyesit e angazhuar. Më 7 maj 1910 filloi sulmi i forcave të ushtrisë osmane me ç'rast u zhvilluan luftime të përgjakshme. Forcat osmane mundën të përparonin vetëm pasi u erdhën përforcime

29 *Historia e Popullit Shqiptar* ...II, f. 432.

30 Gjorgje Mikiç, *Mlladoturski parlamentarni izbori 1908 i srbi u Turskoj*, Buletini i Fakultetit Filozofik, Prishtinë 1975, f. 264.

të tjera. Mungesa e municionit dhe e ndihmave që priteshin nga çasti në çast, e bënë të pamundur përballimin e mëtejshëm të sulmeve të forcave osmane u detyruan të tërhiqeshin.

Pas rënies së Grykës së Carralevës, ushtria osmane marshoi në pjesën perëndimore e qendrore të Vilajetit të Kosovës. Pas luftimesh të rrepta, valiu i Kosovës e pas tij edhe Mahmut Shefqet pasha, i shoqëruar nga Shefqet Turgut pasha hynë në qytetin e Prizrenit. Më 1 qershor 1910 ato u futën në Pejë dhe në Gjakovë³¹.

Gjatë muajve qershor-korrik 1910 repartet osmane, vazhduan operacionet edhe në zona të tjera, në perëndim të Rrafshit të Dukagjinit për t'u hedhur më pas në Shkodër dhe drejt Lumes dhe Dibrës. Këto forca dolën nga Rugova në Plavë, bllokuan të gjitha shtigjet e kufirit malazez, për të penguar kalimin e kryengritësve në Mal të Zi. Nëntë batalione ushtarësh, pasi kaluan Qafën e Prushit, u hodhën në zonën e Hasit³². Trupat turke sa herë që kishin humbje hakmerreshin duke djegur, plaçkitur e vrrarë edhe njerëz të pafajshëm nëpër zona të ndryshme. Për terrorizimin që iu bëhej shqiptarëve foli duke shfaqur revoltën e tij në Parlamentin Osman edhe Hasan Prishtina i cili kërkoi nga qeveria e Stambollit të ndaloheshin këto veprime ç'njerëzore ndaj popullsisë shqiptare e cila ishte krejtësisht e pafajshme³³. Fjala e Hasan Prishtinës ishte shumë e rëndësishme meqë ishte një paralajmërim i vazhdueshëm që denonconte shkaktarët dhe thellimin e krizës në marrëdhëniet shqiptaro-osmane. Hasan Prishtina gjithashtu kishte krijuar autoritet të veçantë në qarqet diplomatike në rajon sepse nënkonsujt, konsujt, ambasadorët dhe nëpunësit tjerë diplomatik e konsideronin atë si njërin nga figurat kryesore përfaqësues të shqiptarëve. Prandaj shfaqnin interesim për ta takuar në mënyrë që të njoftoheshin drejtpërdrejt me

31 *Historia e Popullit Shqiptar ...II*, f. 434.

32 Po aty.

33 Kujtim Nuro, Nezir Bato, *Hasan Prishtina, Dokumente*, Tiranë 1983, f. 31.

pozitën e shqiptarëve, kërkesat e kryengritësve dhe pretendimet e tyre.

Një divizion tjetër Shefqet Turgut pasha e nisi në drejtim të Malësisë së Gjakovës, ku ndeshi në qëndresën e kryengritësve të kësaj treve të komanduar nga Bajram Curri. Epërsia e ushtrisë osmane i detyroi kryengritësit që të lëshojnë Qafën e Morinës për t'i shpëtuar rrethimit dhe asgjësimit.

Kryengritësit u përballën gjithashtu me forcat osmane që vepronin në Rrafshin e Dukagjinit duke iu shkaktuar humbje të mëdha. Sukseset e kryengritësve u radhitën pastaj te Qafa e Agrit, ku ushtria e osmane u bllokua për disa ditë me radhë, u thye dhe u detyrua të tërhiqej përkohësisht. Në kërkim të mundësive për të depërtuar, Shefqet Turgut pasha hyri në Shkodër më 24 korrik 1910 duke ndjekur rrugë alternative përmes Pukës. Gjenerali turk ishte mjaft i shqetësuar dhe me drojë për shkak të sulmeve të papritura të kryengritësve shqiptarë.

Edhe në Lumë e në Dibër trupat osmane hynë pasi thyen qëndresën e popullsisë vendase, që ishte më e fuqishme sidomos në rrethinat e Dibrës së Madhe dhe ndërmorën masa të ashpra ndaj saj. Për të ndal hovin e kryengritjes dhe entuziazmin e popullsisë shqiptare, me vendim të qeverisë osmane u mbyllën të gjitha shkollat shqipe, u ndalu nxjerrja e gazetave dhe botimi i librave në gjuhën shqipe, kurse deputetët shqiptarë u akuzuan si përkrahës të kryengritjes dhe për lidhje të fshehta me kryengritësit³⁴.

Kryengritja shqiptare e vitit 1910 u shua por ata fituan një përvojë të madhe, forcuan unitetin dhe ndërgjegjësimin kombëtar dhe më në fund e kuptuan se Perandoria Osmane nuk mund të mposhtej me kryengritje lokale por vetëm me një kryengritje të përgjithshme gjithëshqiptare dhe përkrahje ndërkombëtare, sidomos me përkrahjen e diplomacisë së atyre fuqive, politika e të cilëve nuk binte ndesh me pretendimet dhe interesat e popullit shqiptar. Në këtë frymë vazhduan përpjekjet për të siguruar

34 *Historia e Popullit Shqiptar ...II*, f. 436.

përkrahjen dhe për të gjetur ndonjë aleat të jashtëm. Shqiptarët edhe pse nuk u përkrahen, të paktën nga ndonjëra prej Fuqive të Mëdha, megjithatë nuk pushuan në angazhimet e tyre në kërkim të miqve që do ti përkrahnin në luftën e tyre për mbijetesë dhe të drejta kombëtare.

Fuqitë e Mëdha, duke respektuar politikën e ruajtjes së status quo-së në Turqinë Evropiane, nuk e përkrahën kryengritjen shqiptare por këto ngjarje i trajtuan si çështje të brendshme të Perandorisë Osmane të cilat vet Stambolli duhej t'i trajtonte dhe të përballej me shtetasit e vet, pra me shqiptarët, për vullnetin politik të të cilëve nuk preokupohej qeveria e Stambollit.

Rusia madje këmbëngulte pranë Portës së Lartë që t'i jepte fund kryengritjes përmes ekspeditës ushtarake. Kurse Austro-Hungaria e këshillonte Stambollin që të mos shkonte shumë larg në masat e dhunës ndaj shqiptarëve³⁵.

Edhe diplomacia gjermane kërkonte që Perandoria Osmane të mos e "tepronte" me ashpërsinë e saj në masat që do të ndërmernte ndaj kryengritësve shqiptarë. Po kështu, ministri i Jashtëm i Italisë, San Xhuliano, nëpërmjet ambasadorit të tij në Stamboll, i bënte të qartë Portës së Lartë se edhe Italia nuk i miratonte masat e egra të ushtrisë turke në Shqipëri. Kurse opinioni publik e shtypi italian shprehën simpatinë për kryengritjen shqiptare dhe dënuan politikën e egër të qeverisë xhonturke kundrejt shqiptarëve.

Në anën tjetër vetëm reagimi i Britanisë së Madhe ishte në përputhje me vijimësinë e qëndrimeve të saj për shqiptarët dhe Ballkanin. Britanikët i tërhiqnin vërejtjen Stambollit që të mos nxiste dhunë dhe konflikte në një kohë shumë të papërshtatshme për Perandorinë pasi që shtetet ballkanike mezi prisnin eskalimin e situatës dhe hyrjen në luftë kundër osmanëve, për ta dëbuar atë nga Ballkani dhe për t'i ndarë territoret në mes tyre.

35 Po aty, f. 438.

Kjo politikë britanike shihej qartë edhe në raportet dhe letërkëmbimet e diplomatëve anglez. Kështu, nënkonsulli britanik në Manastir Geary në letrën që i dërgonte ambasadorit të tij në Stamboll Z. Marling përmendte këmbënguljen dhe deklaratën e udhëheqësve të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare lidhur me kërkesat e tyre. Në raport përmendet edhe përpjekja e qeverisë xhonturke për t'i përçarë ata mbi baza fetare dhe rreziku që situata të dilte jashtë kontrollit³⁶.

Për gatishmërinë e Serbisë, Malit të Zi, Greqisë dhe Bullgarisë, Londra, Berlini, Parisi, Vjena dhe Roma njoftoheshin nga përfaqësuesit e vet diplomatik të cilët ishin mjaft aktiv sidomos kur bëhej fjalë për “çështjen shqiptare” dhe çështjen maqedone” si probleme që sipas diplomacisë ndërkombëtare nuk mund të anashkaloheshin. Shumica e qendrave diplomatike mendonin se këto dy çështje të pa zgjidhura do të ishin rrezik permanent për prishjen e status quo-së në Ballkan dhe fillimin e ndonjë lufte me përmasa jo vetëm ballkanike por edhe më gjerë. Ky shqetësim i Britanisë së Madhe doli të jetë i saktë në vitet vijuese kur status quo në Ballkan mori fund me fillimin e luftërave ballkanike³⁷.

Kryengritja shqiptare e vitit 1910, pavarësisht se nuk i dha rezultatet e pritura, megjithatë tërhoqi vëmendjen e diplomacisë ndërkombëtare. Qëndrimin indiferent dhe jo përkrahës ndaj shqiptarëve dhe kërkesave të tyre nga ana e Fuqive të Mëdha, me perjashtim të Rusisë duhet parë dhe analizuar në disa këndvështrime: rrethanat e përgjithshme dhe njohja e pamjaftueshme të kauzës shqiptare në qarqet

36 AIHP, Fondi i Londrës, Dokumente britanike për Kryengritjen shqiptare të vitit 1911, Shkresë e nën konsullit Geary në Manastir dërguar ambasadorit britanik Marling në Stamboll. Dok. Nr 62, Manastir 18 dhjetor, 1910.

37 G. P. Gooch, D. Litt., and Harold temperley, Litt. D. ëith the assistance of Lillian M. Penson, PhD, *The Balkan Ears*, Volume IX, Part I, Universites de Paris, Bibliotheque de la Sorbonne, Inv: 2/123891, f. 17.

diplomatike. mungesa e një qendre të vetme politike ku do të koordinoheshin aktivitetet diplomatike dhe organizoheshin kryengritjet antiosmane, perplasjet dhe mospajtimet e ndryshme ndershqiptare, sidomos interesat e funksionarëve osman me kombësi shqiptare dhe përçarjet fetare (edhe pse nuk ishin të shpeshta), mosgatishmëria e Perandorisë Osmane për të pranuar formimin e shtetit autonom e as të pavarur shqiptarë si dhe probleme tjera direkte ose indirekte të shqiptarëve në komunikimet nderkombëtare. Këto këndveshtrime dhe mungesa të theksuara kanë ndikuar drejtpërdrejt në pamundësinë e shndërrimit të “kauzës shqiptare” në interes strategjik të disa nga Fuqitë e Mëdha.

Sidoqoftë Fuqitë e Mëdha u binden se për të pasur qetësi dhe stabilitet në rajonin e Ballkanit, duhet trajtuar çështje të rëndësishme të pazgjidhura të cilat mund të ndikojnë në prishjen e paqës dhe destabilizimin e Evropës Juglindore.